

Bevezető Kálnási Árpád Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük című könyvének bemutatásakor

Szatmár megye helynévgyűjtési, feldolgozási szempontból nem tekinthető elhanyagolt, feltáratlan területnek, terra incognitának. Az ilyen szempontból joggal számontartott múltbeli munkák közül elég megemlítenünk néhány legfontosabb forrásunkat.

Utalhatunk elsőként SZIRMAY ANTALnak a 19. század elején megjelent kétkötetes megyeleírására (Szathmár vármegye' fekvése, történetei és polgári esmérte. Budán, 1809–10), amely tárgya kapcsán igen sok régi okleveles helynévi adatot is említ latin vagy magyar nyelvű szövegeket idézve. Öröm az örömben, hogy forrásait ma már – két évszázad távolából – szinte lehetetlenség visszakeresni, ellenőrizni, egyáltalán fellelni, hiszen a modern levéltár intézményrendszere csak később formálódott ki, arról nem beszélve, hogy magánjellegű, családi okiratok jelentős része nem vészelte át a századokat.

Említhetjük aztán – FÉNYES ELEK 1851-es Geographiai szótárát átlépve – PESTY FRIGYES 1864-ben készült kéziratos gyűjtését, amelynek esetünkben külön értéket ad, hogy a kéziratkötetben hozzá van csatolva id. MÁNDY PÉTERnek 1859-ben gyűjtött, majd kiegészített helynévanyaga, amely jól egészíti ki PESTY FRIGYES adattárát. – Nyelvész körökben persze, mint tudjuk, a Pesty-adattár joggal kap kritikát: a rendszerint idős helybeli lakosok által bediktált nevek gyakran bizonytalan értékűek: a felsorolásukból nem rekonstruálható a nevek pontos alaktani formája, a magyarázatok pedig legtöbb esetben inkább a folklór körébe tartoznak, mint az oknyomozó tudományéba.

A BOROVSZKY SAMU szerkesztette megyei monográfia (1908) faluszócikkeinek fő figyelme nem az oklevelesen adatolható pontos helynevekre esik, hanem a nemesi családok birtoklástörténeti kérdéseire. A Szatmár megyei kötet sajátos nyeresége, hogy benne MÓRICZ ZSIGMOND, „a monográfia belmunkatársa” nemcsak Nagybánya város történetének szerzője, hanem értékes fejezetet írt „Szatmár vármegye népe” címmel. Itt nemcsak néprélelti, néprajzi megfigyeléseket közöl, hanem behatóan foglalkozik néprélelti, nyelvjárási kérdésekkel is, bizonyára azokra a jegyzeteire támaszkodva, amelyeket a Kisfaludy Társaság ösztöndíjasaként 1903 és 1906 közötti megyejárásai során készített, mint népmese- és népdalgyűjtő.

SZENDREY ZSIGMONDnak néhány oldalas – nagyobb fantáziára, mint judíciumra valló – helységnévmagyarázatai után (Mit mondanak az ősi Szatmármegye helységnevei. – In: FÁBIÁN SÁNDOR szerk. Szatmár Ugocsa és Bereg K(özigazgatásilag) E(gyelőre) E(gyesített) vármegyék. Bp., 1939. 528–531) végre 1940-ben hiteles tudományos feldolgozásra lelt megyénk középkori

helynévkincse is MAKSAI FERENC monográfiájában (A középkori Szatmár megye. Bp., Stephaneum Nyomda). „Az oklevelekből kijegyzett s falvak szerint tagolt földrajzi és jobbágynévsorokat nyelvészeti szempontból Kniezsa István dr. egyet. c. rk. tanár úr volt szíves átvizsgálni és nyelvi alakjuk szerint magyar, szláv, román, német és bizonytalan kategóriákba osztani” (i. m. IV.). Örömkünk azonban ezúttal sem lehet teljes. A kiváló történész az egyes falvak szócikkeiben ömlesztve sorolja fel a névváltozatokat, így azok külön-külön sem időponthoz, sem oklevélhez nem kapcsolhatók, így a nyelvészeti értékelést alaposan megnehezítik. Jellemző például, hogy Panyola szócikkében nem kevesebb, mint 20 alakváltozatban idézi a falu nevét a közelebbi évszám és hely megnevezése nélkül. Ezt a gondot megoldhatná Györffy György Árpád-kori földrajza, ennek szatmári kötetére azonban még várnunk kell.

Az eddigi gyűjtések és feldolgozások hiányait látva méginkább hálásak lehetünk MEZŐ ANDRÁSNAK és NÉMETH PÉTERNEK, hogy végre szigorú kritikai rostával gyűjtött régi nyelvi anyag alapján feldolgozták Szatmár megye mai határainkon belüli helységnévállományát is etimológiai szempontból (Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972). Eredményeik nagyrészt bekerültek KISS LAJOS nagy helynévmonográfiájába (Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Bp., 1988).

Történeti szempontú helynévgyűjtésünk egyik utolsó darabjaként tarthatjuk számon MOLNÁR JÓZSEF „Csenger régi helynevei” című közleményét (DR. GYARMATHY ZSIGMOND szerk. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II. Nyíregyháza, 1979. 269–97). A fél évszázados gyűjtés eredményeként közzétett munka értékét növeli, hogy nagyobbik része a Szuhányi családnak a második világháborúban megsemmisült levéltárából van kijegyezve. Kár viszont, hogy emiatt visszakeresése és ellenőrzése nem lehetséges.

A történeti és élőnyelvi helynévgyűjtés és feldolgozás összekapcsolásának apostola századunkban SZABÓ T. ATTILA volt. A harmincas évektől sorra jelentette meg a helynévgyűjtés hasznáról, módszeréről és történetéről írt tanulmányait, illetőleg adta közre nemcsak egyes települések, hanem egész vidékek, tájegységek összegyűjtött névkincsét. Bár munkássága elsősorban Erdélyben alakította ki névkutató iskoláját, hatása eljutott a debreceni egyetem CSÜRY BÁLINT vezette népnyelvkutatóihoz is. A bihari gyűjtés el is indult, de a háború megakadályozta kibontakozását: Csüry halála, tanítványainak egyéni sorsa szétszórta az erre felkészült gárdát.

Mégis az erdélyi iskolának köszönhető, hogy a debreceni egyetemen az ötvenes években ismét felébredt a helynévkutatás iránti érdeklődés. Magam is ilyen szakdolgozati témát választottam és írtam 1954-ben KÁLMÁN BÉLA vezetésével. Hallgatóink nyelvjárásgyűjtő terepgyakorlatain pedig egyre több tiszántúli, szatmári község dűlőneveit kérdeztük ki, jegyeztük fel és helyeztük

el a tanszék kéziratárában. Ezekből indultunk ki később, amikor az élő helynevek gyűjtése országos mozgalommá vált, miután megjelent 1964-ben az első megyei összegző kötet: Zala megye földrajzi nevei.

A tanszék akadémiai céltámogatást kért és kapott a tiszántúli helynévgyűjtéshez, így Szatmár megyére is egyre nagyobb figyelmet fordíthattunk. A nyíregyházi tanárképző főiskolával összefogva szerkesztő bizottságot alakítottunk Szabolcs-Szatmár megye földrajzi neveinek járasonkénti összegyűjtésére és kiadására. Az első kötet – A Baktalórántházi járás földrajzi nevei – MEZŐ ANDRÁS tollából meg is jelent 1967-ben, Nyíregyházán. A folytatásra azonban sokat kellett várni, elsősorban anyagi okokból. A fellendülés akkor indult meg, amikor egy másik szatmári hallgatónk, a Tiszakóródról érkező, majd Nagyecsedén tanító KÁLNÁSI ÁRPÁD – diákköri, majd szakdolgozati szárnypróbálgatás után – bölcsészdoktori témaként gyűjtötte össze és dolgozta fel a Fehérgyarmati járás 14 községének helynévanyagát. Ez lett az alapja „A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei” címmel kiadott második járási kötetünknek (Debrecen, 1984), amelyet már mint a KLTE oktatója állított össze, több mint félezer oldalon taglalva 36 település gazdag helynévanyagát.

Kálnási Árpád példás szorgalommal, fegyelemmel és kitartással folytatta a megkezdett munkát. 1987-ben kiadta – JAKAB LÁSZLÓVAL – a Nyírbátori járás névgyűjteményét, 1989-ben a Mátészalkai járás került sorra, végül 1993-ban a negyedik, mai határainkon belüli szatmári egység, a Csengeri járás névtára következett – SEBESTYÉN ÁRPÁDDAL közös gyűjtésben.

A négy impozáns kötetben a történelmi Szatmár megye 104 településének több mint 35 ezer helyneve és névváltozata törvényszerűen készítette Kálnási Árpádot, hogy a gazdag anyag névtani, elméleti kérdéseit behatóan megvizsgálja. Így született meg a most megjelent és itt bemutatott kötet: „Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük” (Debrecen, 1996. 274).

A kötet értékeit előre szavatolta az, hogy adattárának első három kötetét feldolgozva – a Csengeri járás adattára akkor még nem jelent meg – a szerző már 1990-ben elnyerte a nyelvtudomány kandidátusa fokozatot. A Csengeri járás anyagával való kiegészítést indokolta egyrészt a járás rendkívül értékes, „belső Szatmárt” képviselő, sok régi jellegzetességet őrző névkincsének bevonása, másrészt az, hogy vele teljessé vált a szatmári tájegység mai határainkon belüli része, megragadhatóvá a vidék helynévadási rendszere. (Talán nem fellengzős derűlátás, ha azt reméljük, a jövőben lehetővé válik a határ túloldalán elterülő, a régi megye nagyobb részét tevő terület névkincsének összegyűjtése és feldolgozása is.)

A kötet tartalmára már a címe is pontosan utal. A helynévtípusok szétválogatása a denotátumok, a megnevezett objektumok fajtája alapján

történik. Könnyen belátható, hogy célszerű külön csoportba sorolni a településneveket, a belterületi elnevezéseket – utcák, terek, egyéb objektumok –, a határrészneveket, vízneveket, létesítményneveket. E típusok névadáslélektanilag és elnevezéstechnikailag is eltérő kérdéseket hoznak elő, külön kezelésük mindenképpen más-más tanulságok megragadásához vezethet.

A fő típusok szerinti tagoláson belül mindenütt ugyanazt a két további fő kérdést vizsgálja a szerző: az adott típus történeti rétegeit, illetőleg a neveket létrehozó indítékok, névadási motivációk szerinti altípusokat.

Elmondhatjuk: a magyar névtani szakirodalomban nem találunk még egy művet, amely egy tájegység helynévadását hasonló módon, történeti folyamatában, a jelenbeli névállományig haladva vette volna vizsgálat alá. A világos tagolás, a logikusan felrajzolt altípusok, a gazdagon idézett példák nyomán egyszerre látjuk át a névtani jellegzetességeket és a nevek tágabb körű nyelvtudományi, jelentéstani, alakszerkezeti típusait, meg a nyelvészetten túli kapcsolatokat: a névadás lélektani, történeti, néprajzi, tájféldrajzi stb. vonatkozásait. Ezekre kitérni természetesen nem lehet itt az én feladatom: felkért előadóink bizonyára tanúsítani fogják állításaim igazát.

Külön utalnék még arra, amiről a kötet is külön fejezetben beszél: a nevek szóféldrajzi tanulságaira. Az a néhány szótérkép, amelyet a szerző néhány kiemelkedést, bemélyedést, illetőleg jellegzetes növény- és vízneveket jelentő névelem bemutatására közöl, csak a jéghegy csúcsa. E térképlapok nemcsak önmagukban igen tanulságosak, hanem azt is bizonyítják, hogy a helynévalkotó szóelemek vizsgálata rengeteg tanulságot ígér szóféldrajzi szempontból is, hiszen nagyon pontosan mutatja egy-egy tájegység térfelszíni, növényzetelnevezési, vízrajzi és nyelvjárási sajátosságainak jellegzetes szimbiózisát, alkalmat kínálva egy sereg tudománynak a további vizsgálathoz, akár szinkrón, akár diakrón szempontú közelítésben. A fejezet persze csak ízelítő, kóstoló: a szerzőnek nem volt, nem lehetett célja a teljes anyag ilyen szempontú feldolgozása. Reméljük azonban, hogy példája követőkre talál, vagy saját maga veszi elő a kérdéskört későbbi vizsgálatra.

Mindaz amit itt előadtam, csak bevezetés a konferenciához: utalás a helynévkutatás megyei előzményeire, Kálnási Árpád adatfeltáró munkájára, feldolgozásának újszerűségére. Számomra – akit a szerző itteni és adatfeltáró köteteiben is mint bátorítóját, tanszékvezetőjét, segítőjét emleget – örömteli érzés, hogy e szép teljesítményt a jelenlévők és a tágabb tudományos közönség figyelmébe ajánlhatom.

SEBESTYÉN ÁRPÁD